

ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

2.1 Άτομο και προσωπικότητα

Η έννοια «*άτομο*» εκφράζει το ενιαίο, το αδιαίρετο της ολότητας και της ιδιαιτερότητας ενός συγκεκριμένου υποκειμένου. Κατά την άποψη του Leontien το άτομο αντιπροσωπεύει το προϊόν της βιολογικής εξέλιξης σε μια πορεία, κατά την οποία δεν συντελείται μόνον η διαφοροποίηση των οργάνων, αλλά και η πράξη του συγχρονισμού. Το άτομο αποτελεί έναν γενότυπο σχηματισμό. Αυτό όμως δεν είναι αρκετό, για να εκφράσουμε το πλήρες νόημα της έννοιας «*άτομο*», διότι κατά την εξέλιξή του στη γήινη ζωή εμφανίζονται και κάποιες επίκτητες ιδιότητες ως συνέπεια της αλληλεπενέργειάς του με τον περιβάλλοντα χώρο.

Όσο περισσότερο τα άτομα ανεβαίνουν στην κλίμακα της βιολογικής εξέλιξης, τόσο περισσότερο *εξατομικεύονται*. Καθώς αντιπροσωπεύει ένα άθροισμα φυσιολογικών και οντογενετικών ιδιοτήτων, το άτομο έγινε αντικείμενο ευρύτατης μελέτης στην ψυχολογία. Πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η μελέτη του ατόμου είναι ευνόητο πως αποτελεί βασική προϋπόθεση για τη μετάβαση προς τη μελέτη της προσωπικότητας. Ο διαχωρισμός μεταξύ ατόμου και προσωπικότητας βοηθά στη σαφή διαφοροποίηση και στην ορθότερη μελέτη αυτών των εννοιών. Κατά τον Leontien και μόνον η ετυμολογία των λέξεων *άτομο* και *προσωπικότητα* φανερώνει τη διαφορά τους. Την έννοια *προσωπικότητα* δεν μπορούμε να τη χρησιμοποιήσουμε, όταν μιλάμε για ζώα, ενώ η έννοια *άτομο* αναφέρεται και στα ζώα και στον άνθρωπο. Η *προσωπικότητα*, ως ψυχολογική έννοια, είναι χαρακτηριστική μόνο για τον άνθρωπο, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι αυτός σε ολόκληρη τη διάρκεια της συνειδητής ζωής του παραμένει άτομο.

Ο Leontien ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το πολύ σημαντικό ζήτημα της

δυναδικότητας ή διπροσωπίας της προσωπικότητας, για να τονίσει κατηγορηματικά τον διαχωρισμό των δύο εννοιών. Πράγματι στη ζωή παρατηρείται αυτό το φαινόμενο. Η δυναδική προσωπικότητα υπάρχει, είναι όμως λάθος – κατά τον Leontiev – να μιλάμε για διπρόσωπο άτομο, διότι δεν υφίσταται.

Ο συγγραφέας εξετάζει επίσης την έννοια *προσωπικότητα*. Η *προσωπικότητα* – όπως και το *άτομο* – χαρακτηρίζει την ολότητα του ανθρώπου στη ζωή, αντιπροσωπεύει έναν ολοκληρωμένο σχηματισμό, αλλά ιδιαίτερης υφής. Η προσωπικότητα δεν έχει γενετικό καθορισμό, δηλαδή δεν γεννιέται, αλλά διαμορφώνεται στη διάρκεια της ατομικής ζωής του ανθρώπου και αποτελεί προϊόν της κοινωνικο-ιστορικής και οντογενετικής εξέλιξής του.

Για τον καθορισμό της έννοιας της προσωπικότητας ο Leontiev ανατρέχει στον ορισμό του S.L. Rubinstein και συγκρίνει τη θεωρία του με μια άλλη αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η προσωπικότητα είναι προϊόν της διαδικασίας της προσχώρησης, συνένωσης και υποταγής του ανθρώπου στον περιβάλλοντα χώρο. Πράγματι ο άνθρωπος είναι ον που, μετά τη γέννησή του, φυσιολογικά μεταβάλλεται. Ανάλογα με τον τρόπο της ζωής του κάποιες ανάγκες εξαφανίζονται ή αντικαθίστανται με άλλες, όμως αυτή η μεταβολή σε καμιά περίπτωση δεν χαρακτηρίζει τη διαμόρφωση της προσωπικότητας και επομένως δεν μπορεί να εγγυηθεί την ύπαρξή της. Ο Leontiev δίνει ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα: κατά την ατομική ζωή του ανθρώπου επέρχονται φθορές στα ανατομικά του όργανα (όραση, ακοή κ.ά), οι οποίες όμως δεν αποτελούν πειστήριο για την παραπέρα διαμόρφωση και εξέλιξη της προσωπικότητας. Διότι η ιδιόμορφη ατομική δομή της κάθε προσωπικότητας προσδιορίζει τις ιδιαίτσες αντιδράσεις της σε σχέση με τις εξωτερικές συνθήκες.

Σύμφωνα με τον Leontiev δεν σχηματίζουν την προσωπικότητα οι ανατομικές βλάβες, αλλά οι διάφορες δραστηριότητες ή, ακριβέστερα, **η δραστηριότητα** του ανθρώπου. Η μελέτη αυτής της δραστηριότητας μπορεί να βοηθήσει σε μεγάλο βαθμό στη διείσδυση και στην αποκάλυψη των μυστικών της προσωπικότητας. Η μελέτη αυτή μπορεί να γίνει μόνο μέσα στα πλαίσια της μαρξιστικής ψυχολογίας, διότι, αν γίνει υπό το πρίσμα του εμπειρισμού και του φετιχισμού, δεν θα φέρει τα αναμενόμενα και τα πραγματικά αποτελέσματα.

Η έννοια «*διπρόσωπος χαρακτήρας*» του ατόμου αποτελεί ακριβώς τη βάση από την οποία πρέπει να ξεκινά η εξέταση της προσωπικότητας, διότι ο διπρόσωπος χαρακτήρας του υποκειμένου συνίσταται στη συμπεριφορά μεταξύ ατόμου και προσωπικότητας. Γι' αυτό, σύμφωνα με τον Leontiev, αυτή η μαρξιστική θέση για διπρόσωπο χαρακτήρα

του υποκειμένου συνιστά βασικό μεθοδολογικό πρόβλημα της ψυχολογίας. Αυτή η άποψη –τονίζει ο Leontiev– εξουδετερώνει την εσφαλμένη αντίληψη ότι η προσωπικότητα σχηματίζεται και καθορίζεται κυρίως μόνο από τις ηθικές συνθήκες και συνήθειες, όπως υποστηρίζουν οι οπαδοί του εμπειρισμού .

Ο ορθότερος τρόπος έρευνας της προσωπικότητας είναι η μελέτη των μετασχηματισμών εκείνων του υποκειμένου, οι οποίοι διεισδύουν μέσω της δραστηριότητάς του και εμφωλεύουν στο σύστημα των συμπεριφορών του, δεδομένου ότι η προσωπικότητα είναι προϊόν της δραστηριότητας.

Το ζήτημα *άτομο* ή *προσωπικότητα* αποτελεί ένα άλτο προς στιγμή ερώτημα. Ο εννοιολογικός καθορισμός ατόμου και προσωπικότητας αποτελεί βασικό πρόβλημα για την ψυχολογία. Μέχρι σήμερα έχουν δοθεί άπειροι ορισμοί και για τις δύο έννοιες. Βέβαια ούτε εμείς θα λύσουμε το πρόβλημα. Καλό όμως είναι να καταφέρουμε να συνοψίσουμε τα χαρακτηριστικά τους, για να γίνει σαφής ο διαχωρισμός τους.

I. Προσέγγιση της έννοιας “άτομο”

Άτομο σημαίνει:

- Ολότητα και συγκεκριμενοποίηση του υποκειμένου
- Γενετικός σχηματισμός
- Συγχρονισμός των βιολογικών ιδιαιτεροτήτων στον άνθρωπο και στα ζώα
- Άθροισμα οντογενετικών και φυλογενετικών στοιχείων
- Αντικείμενο ψυχολογικής έρευνας
- Προϋπόθεση για τη μετάβαση προς τη μελέτη της προσωπικότητας

Το άτομο εξελίσσεται στην ατομική του ζωή. Όσο περισσότερο ανεβαίνει στην εξελικτική κλίμακα, τόσο περισσότερο εξατομικεύεται. Κύριο ρόλο σ' αυτή τη διαδικασία διαδραματίζει η επίδραση του περιβάλλοντος.

II. Προσέγγιση της έννοιας “προσωπικότητα”

- α) Η προσωπικότητα είναι προϊόν της κοινωνικο-ιστορικής και οντογενετικής εξέλιξης του ανθρώπου (ορισμός του Rubinstein).
- β) Σύγκριση του ορισμού του Rubinstein με τη θεωρία ότι η προσωπικότητα σχηματίζεται χάριν της προσαρμογής της προς το περιβάλλον στον ορισμό του Rubinstein εναντιώνεται το επιχείρημα ότι οι βιολογικές μεταβολές δεν οδηγούν σε μεταβολές της προσωπικότητας.
- γ) Κατά τον Marx ο δυαδικός χαρακτήρας του υποκειμένου αποτελεί βασικό μεθοδολογικό πρόβλημα στη μελέτη της προσωπικότητας.

- δ) Η προσωπικότητα, κατά τον Leontiev, είναι προϊόν της δραστηριότητας.

III. Διαφορές μεταξύ ατόμου και προσωπικότητας

- α) Οι δύο όροι διαφέρουν εννοιολογικά.
 β) Η προσωπικότητα είναι αποκλειστικά ανθρώπινο χαρακτηριστικό.
 γ) Υπάρχει δυαδική ή διπρόσωπη προσωπικότητα, όχι όμως διπρόσωπο άτομο.

2.2 Η έννοια της προσωπικότητας στην ψυχολογία

Η επιστημονική έννοια της προσωπικότητας δόθηκε με τέσσερις βασικές αφητηρίες - αντιλήψεις. Έτσι:

1. Κατά την *ανθρωπολογική ή γενετική* αντίληψη προσωπικότητα είναι ο φορέας των γενικών ανθρώπινων ποιότητων. Η προσωπικότητα ταυτίζεται με τον σκεπτόμενο άνθρωπο homo sapiens.
2. Σύμφωνα με την *κοινωνιολογική* άποψη προσωπικότητα είναι το προϊόν των κοινωνικών συμπεριφορών ή σχέσεων. Η άποψη αυτή στηρίζεται στην αντίληψη των κοινωνικών ρόλων της προσωπικότητας (Parson, Mand, Kon, Rubinstein). Επομένως η προσωπικότητα έχει κοινωνικό και όχι ψυχολογικό χαρακτήρα.
3. Κατά την *προσωπο-αναλυτική* άποψη των πραγματιστών (James, Sartt, Jaspars, Hudenger) το εγώ χάνεται στην τύχη και η προσωπικότητα ταυτίζεται με την ατομικότητα.
4. Σύμφωνα με τη *συνολική* αντίληψη η προσωπικότητα πρέπει να εξετάζεται ως αντικείμενο, αλλά και ως υποκείμενο ταυτόχρονα στην κοινωνική και βιολογική συμπεριφορά συνολικά. Η προσωπικότητα είναι αντικείμενο και υποκείμενο που απέκτησε κοινωνικές συμπεριφορές. Τόσο το γενικό ανθρώπινο, όσο και το ιδιαίτον ατομικό στοιχείο διασπώνται στον άνθρωπο μέσω των ανεπανάληπτων ατομικών ιδιαιτεροτήτων του. Κατά τη θεωρία αυτή ο άνθρωπος ξεπέρασε τον κόσμο των ζώων και δημιούργησε κοινωνίες, επειδή ήρθε σε επαφή με άλλους ανθρώπους μέσω της γλώσσας. Άρα, *γίνεται* προσωπικότητα, δηλαδή υποκείμενο της γνώσης και της ενεργητικής επαναδιαμόρφωσης της πραγματικότητας.

Άτομο – Προσωπικότητα – Ατομικότητα

Το γεγονός ότι ο άνθρωπος ανήκει στο ανθρώπινο γένος παγιώνεται στην έννοια *άτομο*. Άτομο μπορούμε να αποκαλέσουμε και τον ενήλικα φυσιολογικό άνθρωπο και το νεογέννητο και τον ηλίθιο, που αδυνατεί να κατακτήσει τη γλώσσα και τις απλούστερες συνήθειες. Όμως μόνον ο πρώτος είναι προσωπικότητα, δηλαδή κοινωνική ύπαρξη υπα-

γόμενη στις κοινωνικές συμπεριφορές που συνιστά παράγοντα της κοινωνικής εξέλιξης. Από την εμφάνισή του ως άτομο ο άνθρωπος γίνεται προσωπικότητα με μια διαδικασία που έχει ιστορικό χαρακτήρα. Το άτομο, από την πρώιμη παιδική ηλικία ακόμη, εντάσσεται σε συγκεκριμένο ιστορικά σχηματισμένο σύστημα κοινωνικών συμπεριφορών, το οποίο ήδη βρίσκει έτοιμο.

Θα ήταν λάθος όμως να ερμηνεύσουμε την προσωπικότητα ως παθητικό προϊόν του κοινωνικού χώρου και να μη δούμε σ' αυτήν έναν ενεργητικό παράγοντα. Η διαδικασία της απόκτησης της κοινωνικής πείρας από την προσωπικότητα πραγματοποιείται μέσω της «εσωτερικής ειρήνης» της προσωπικότητας, η οποία βρίσκει έκφραση στη συμπεριφορά του ανθρώπου, δηλαδή σ' αυτό που ο ίδιος κάνει και που οι άλλοι κάνουν σ' αυτόν. Η ενεργητικότητα της προσωπικότητας εμφανίζεται στα χαρακτηριστικά κίνητρα της συμπεριφοράς, τις στάσεις και τους τρόπους ενέργειας, δηλαδή με την ευρύτερη έννοια στην πολύμορφη δραστηριότητα. Η δραστηριότητα της προσωπικότητας εκδηλώνεται στην ενεργοποίηση του ανθρώπου, καθώς αυτός συνειδητοποιεί τη δική του θέση στη ζωή. Ο V.I. Lennin γράφει: «*Ο σκλάβος που συνειδητοποιεί την κατάσταση της σκλαβιάς του και αγωνίζεται ενάντια σ' αυτήν είναι επαναστάτης. Ο σκλάβος που δεν συνειδητοποιεί τη σκλαβιά του και σέρνει σιωπηρά, ασυνείδητα και χωρίς να μιλά τη ζωή της σκλαβιάς είναι απλά σκλάβος*».

Παρεμφερείς ή και ταυτόσημες ζωτικές καταστάσεις μπορούν να προκαλέσουν διαφορετικές ζωτικές ενεργοποιήσεις, οι οποίες αποκαλύπτουν διαφορετικά σχήματα δραστηριοποίησης της προσωπικότητας. Αυτό σημαίνει ότι όλες οι εξωτερικές επιδράσεις πάνω στον άνθρωπο διαθλώνται από το κοινωνικά καθορισμένο σύστημα ή από το σύνολο των εσωτερικών συνθηκών της δραστηριότητας, οι οποίες συνολικά σχηματίζουν εκείνο που αποκαλούμε δική του προσωπικότητα.

Μια από τις πιο χαρακτηριστικές πλευρές της προσωπικότητας είναι η **ατομικότητα** του ανθρώπου, με την οποία νοείται ο ανεπανάληπτος συνδυασμός των ψυχολογικών ιδιαιτεροτήτων της προσωπικότητας. Στην ατομικότητα εντάσσονται ο χαρακτήρας, το ταμπεραμέντο, οι ιδιαιτερότητες κατά τη ροή των ψυχικών διαδικασιών, το σύνολο των υπερισχυόντων συναισθημάτων και κινήτρων της δραστηριότητας και οι διαμορφωμένες ικανότητες. Πρέπει εδώ να τονίσουμε ότι δεν υπάρχουν δύο άνθρωποι, στους οποίους να ταυτίζονται απόλυτα όλες οι αναφερόμενες ψυχικές ιδιότητες. Η προσωπικότητα του ανθρώπου είναι ανεπανάληπτη ως προς την ατομικότητά της. Αυτό το γεγονός εξηγεί σε μεγάλο βαθμό για παράδειγμα την πικρία από την απώλεια προσφιλούς μας προσώπου. Επομένως προσωπικότητα είναι πρώτα

απ' όλα ο συγκεκριμένος ζωντανός άνθρωπος με τις δικές του αξίες και ανεπάρκειες, με τις ισχυρές και αδύνατες πλευρές του, που διαμορφώνονται από τη μαθηση, τη διαπαιδαγώγηση και την ενεργό συμμετοχή του στην κοινωνία.

Η θέση που καταλαμβάνει η προσωπικότητα στην κοινωνική ζωή δεν μπορεί να προσδιοριστεί αυστηρά και μονοσήμαντα. Αναφέρεται στην ολότητα της προσωπικότητας και επεκτείνεται στο σύνολο των ρόλων που διαδραματίζονται από τον άνθρωπο σε διάφορες καταστάσεις και συνθήκες. Όσο ετερόμορφες είναι οι λειτουργίες και οι ρόλοι που αναθέτει ο άνθρωπος στον εαυτό του, κατά τη συμμετοχή του στις διάφορες κοινωνικές ομάδες, τόσο πιο πολυσήμαντη είναι η θέση του στη ζωή.

Η ψυχολογική δομή της προσωπικότητας και ο συνδυασμός των ψυχολογικών ιδιαιτεροτήτων της (γνωρίσματα του χαρακτήρα, ιδιότητες του ταμπεραμέντου, ποιότητες της λογικής, υπερισχύοντα ενδιαφέροντα κλπ.) δημιουργούν σε κάθε συγκεκριμένο άνθρωπο μια σταθερή ενότητα και μοναδικότητα, η οποία μπορεί να θεωρηθεί ως σχετική μονιμότητα της ψυχικής δομής της προσωπικότητας. Αυτή η σχετική σταθερότητα (μέσα στην αδιάκοπη μεταβολή των ψυχικών καταστάσεων, των επιθυμιών, των αισθημάτων, των σκέψεων κλπ.) συνδέεται με μια σημαντική επίσης σταθερότητα του συνόλου των κοινωνικών συμπεριφορών, στις οποίες ο άνθρωπος συμμετέχει και οι οποίες συγκροτούν την προσωπικότητα. Πρέπει όμως να τονίσουμε ότι αυτή η μονιμότητα είναι σχετική. Πολυάριθμες ψυχολογικές έρευνες υπογραμμίζουν ότι επέρχονται μεταβολές στην ψυχική δομή της προσωπικότητας, οι οποίες είναι συνέπεια των μεταβολών που γίνονται στις συνθήκες της ζωής και της δραστηριότητας του ανθρώπου και καθορίζονται πρωτίστως από τη διαδικασία της κοινωνικής διαπαιδαγώγησης.

2.3 Ο βιολογικός και ο κοινωνικός παράγοντας στη δομή της προσωπικότητας

Οι σχετικά σταθερές και οι σχετικά μεταβαλλόμενες ιδιαιτερότητες της προσωπικότητας επιφέρουν μια δυναμική επίδραση στη σύνθετη ενότητα των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων της προσωπικότητας στο σύνολό τους και μια αμοιβαιότητα αλληλεπενέργειας που τα συνδέει μεταξύ τους. Η ψυχολογική μελέτη της προσωπικότητας επιβάλλεται να συμπεριλάβει την έρευνα δύο θεμελιωδών επιστημονικών προβλημάτων. Το πρώτο είναι ο ακριβής εντοπισμός του *ατομικού* στοιχείου στη δομή της συγκεκριμένης προσωπικότητας, που τη διαφοροποιεί από οποιαδήποτε άλλη προσωπικότητα. Η λύση του προβλήματος αυτού επιτρέπει την πρόβλεψη της συμπεριφοράς του ανθρώπου, εσωτερική προϋπόθεση για την πραγματοποίησή της οποίας είναι η συγκεκρι-

κριμένη δομή της προσωπικότητας. Η επιτυχής λύση του όμως συνδέεται στενά με τη λύση ενός άλλου, καθαρά θεωρητικού προβλήματος: την αποκάλυψη των «τύπων προσωπικότητας» και των γενικότερων δομών τους.

Το δεύτερο πρόβλημα είναι ο σαφής καθορισμός των «υποδομών» εκείνων, οι οποίες στο σύνολό τους απαρτίζουν τη δομή της ανθρώπινης προσωπικότητας. Οι ψυχολόγοι προτείνουν διάφορες αρχές ταξινόμησης αυτών των “υποδομών”. Στη σύγχρονη δυτική ψυχολογία κυριαρχούν οι θεωρίες που θεωρούν την προσωπικότητα θεμελιωμένη σε δύο βασικές υποδομές, οι οποίες σχηματίστηκαν από την επίδραση δύο παραγόντων: του *βιολογικού* και του *κοινωνικού*. Επικράτησε η άποψη πως η προσωπικότητα χωρίζεται σε «ενδοψυχική» και «εξωψυχική». Η «ενδοψυχική» περιέχει ορισμένα γνωρίσματα, όπως είναι η αντίληψη, οι ιδιαιτερότητες της μνήμης, η σκέψη και η φαντασία, η ικανότητα για βουλητική ενέργεια, η παρορμητικότητα κλπ. Η «εξωψυχική» αποτελεί το σύστημα των συμπεριφορών και της εμπειρίας της προσωπικότητας. Περιλαμβάνει δηλαδή τα ενδιαφέροντα, τις ροπές, τα ιδανικά, τα πρωτεύοντα συναισθήματα, τις γνώσεις κλπ. Η «ενδοψυχική» έχει φυσιολογικό υπόβαθρο και επομένως είναι βιολογικά προσδιορισμένη, σε αντίθεση με την «εξωψυχική», η οποία προσδιορίζεται από τον κοινωνικό παράγοντα.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε ότι οι σύγχρονες δυτικές θεωρίες για την προσωπικότητα σε τελική ανάλυση περιορίζουν τη δομή της προσωπικότητας στα όρια των δύο βασικών παραγόντων, του βιολογικού και του κοινωνικού. Αυτό όμως που πρέπει να μας απασχολεί δεν είναι στην ουσία αν στη δομή της προσωπικότητας θα λαμβάνεται υπόψη ο βιολογικός ή ο κοινωνικός παράγοντας, αλλά το πώς θα κατανοηθούν οι αλληλοσυμπεριφορές τους και ποιο είναι το ανεξάρτητα απ’ αυτές αναγκαίο να γνωρίζουμε. Η θεωρία των δύο παραγόντων πρέπει να θεωρηθεί ως εσφαλμένη κυρίως λόγω του ότι αυτή αντιπαραθέτει μηχανικά το κοινωνικό με το βιολογικό, τον χώρο (περιβάλλον) με τη βιολογική οργάνωση, το «εξωψυχικό» με το «ενδοψυχικό».

Στην πραγματικότητα μια τέτοια εσωτερική μηχανική αντιπαραθέση είναι άστοχη και δεν συμβάλλει καθόλου στην κατανόηση της δομής της προσωπικότητας. Επομένως απαιτείται διαφορετική προσέγγιση του ζητήματος. Για να γίνει κατανοητό αυτό, αντλούμε ένα παράδειγμα από μια επιστημονική έρευνα, η οποία μελέτησε τον σχηματισμό των γνωρισμάτων της ανθρώπινης προσωπικότητας σε νάνους, που το ύψος τους κυμαινόταν από 80 μέχρι 130 εκ. Η έρευνα διαπίστωσε σημαντική ομοιότητα στη δομή της προσωπικότητας αυτών των

ανθρώπων, οι οποίοι δεν εμφάνιζαν καμιά άλλη παθολογική παρέκκλιση, πέραν του περιορισμένου ύψους τους. Απ' αυτό συνάγεται ότι οι εκ φύσεως περιορισμένες πλευρές και τα γνωρίσματα της προσωπικότητας υπάρχουν ως κοινωνικά καθορισμένα στοιχεία. Φυσικοανατομικές, φυσιολογικές και άλλες ποιότητες και κοινωνικό στοιχείο συγκροτούν ενότητα και συνεπώς δεν νοείται οποιαδήποτε αντιπαράθεση μεταξύ τους. Αναγνωρίζοντας λοιπόν τον ρόλο και του βιολογικού και του κοινωνικού παράγοντα στη δομή της προσωπικότητας, δεν πρέπει να οδηγούμε τους παράγοντες αυτούς σε τεχνητή αντιπαράθεση, διότι, όπως τονίζει ο Marx, το σύνολο των κοινωνικών συμπεριφορών αποτελεί την έκφραση της προσωπικότητας.

Η προσωπικότητα ως αντικείμενο της ψυχολογικής έρευνας

Η περαιτέρω εμβάθυνση στη διερεύνηση της δραστηριότητας και η πρόκληση από αυτήν ψυχικής αντανάκλασης οδηγεί στην αναγκαιότητα προσφυγής στην έννοια «υποκείμενο της προσωπικότητας», που δηλώνει την πλευρά εκείνη της ποιότητας της προσωπικότητας, η οποία εμπεριέχει και τους δύο πόλους της: το *αντικείμενο* και το *υποκείμενο*. Επιβάλλεται, λοιπόν, να ξεκαθαρίσουμε το νόημα των όρων *αντικείμενο*, *υποκείμενο* και *υποκείμενο της προσωπικότητας*.

1. *Αντικείμενο* είναι αυτό που υπόκειται στη δική μας δραστηριότητα.
2. *Υποκείμενο* είναι η ίδια η δραστηριότητα που εκτελούμε ως υποκείμενο.
3. *Υποκείμενο της προσωπικότητας*: σ' αυτή τη δραστηριότητα ως υποκείμενο νοείται η ίδια η προσωπικότητα.

Μ' άλλα λόγια, αντικείμενο είναι αυτό προς το οποίο κατευθύνεται η δραστηριότητά μας, υποκείμενο αποτελεί η ίδια η δραστηριότητα και υποκείμενο της προσωπικότητας είναι η ίδια η προσωπικότητα που δέχεται την αντανάκλαση του αντικειμένου και είτε απλώς το χρησιμοποιεί είτε το μετατρέπει, πράγμα που σημαίνει ότι η προσωπικότητα σ' αυτό το σχήμα αποτελεί ταυτόχρονα και αντικείμενο και υποκείμενο της δραστηριότητας. Η προσωπικότητα αντιπροσωπεύει την ανεπανάληπτη ενότητα και τη σχετική ολότητα. Ο Leontiev υπογραμμίζει ότι «από μόνη της η μέθοδος της εμπειρικής συλλογής ατομικών ιδιοτήτων είναι ακόμη ανεπαρκής», εφόσον ο διαχωρισμός αυτών των ιδιοτήτων γίνεται για κάποιους λόγους που δεν μπορούν να αναζητηθούν σ' αυτές τις ίδιες τις ιδιότητες.

Η ουσία έγκειται στο ότι μερικές απ' αυτές τις ιδιαιτερότητες του ανθρώπου μπορεί να αντιστοιχούν σε διαφορετική συμπεριφορά προς την προσωπικότητά του. Η αλήθεια αυτή καθιστά ιδιαίτερα οφθαλμοφανές ότι, παρά την ευρεία διάδοση των απόψεων, καμιά διαφορο-

ποημένη εμπειρική έρευνα δεν είναι σε θέση να δώσει ικανοποιητική απάντηση στο ψυχολογικό πρόβλημα της προσωπικότητας. Αντίθετα, από μόνη της μια τέτοια έρευνα είναι εφικτή μόνο στα πλαίσια της γενικής ψυχολογικής θεωρίας για την προσωπικότητα.

Τώρα το σχήμα της θεωρίας των δύο παραγόντων της προσωπικότητας, δηλαδή της κληρονομικότητας και του περιβάλλοντος, εμφανίζεται με νέα μορφή. Το πρόβλημα δεν είναι πλέον να διαπιστωθεί απλά ότι ο άνθρωπος είναι και φυσική και κοινωνική ύπαρξη, αλλά να κατανοηθεί η προσωπικότητα ως νέος ψυχικός σχηματισμός, που διαμορφώνεται από τις ζωτικές συμπεριφορές του ατόμου και αποτυπώνεται στο αποτέλεσμα της επαναδημιουργίας της δραστηριότητάς του. Ο άνθρωπος στην πρακτική δραστηριότητα, όταν βιώνει τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, είναι *αντικείμενο* της δραστηριότητας. Μετά τη διαδικασία αυτή γίνεται *υποκείμενο*. Αυτό σημαίνει ότι ιστορικά εμφανίζεται για πρώτη φορά (το παιδί έρχεται στη ζωή με τη γέννησή του) μόνο ως άτομο που διαθέτει ορισμένες φυσικές ιδιότητες και ικανότητες και ότι γίνεται προσωπικότητα μόνο από την ποιότητα του υποκειμένου στις κοινωνικές συμπεριφορές.

Η προσωπικότητα είναι σχετικά όψιμο προϊόν της κοινωνικο-ιστορικής και της οντολογικής εξέλιξης του ανθρώπου. Ο Marx γράφει: «*υπάρχει παραγωγή της συνείδησης, παραγωγή των αναγκών. Η προσωπικότητα του ανθρώπου επίσης «παράγεται». Εκδηλώνονται κοινωνικές συμπεριφορές, στις οποίες το άτομο εισέρχεται με τη δραστηριότητά του*». Οποσδήποτε δεν μπορούμε να συμφωνήσουμε με αυτήν την άποψη του Marx. Διότι είναι προφανές ότι η προσωπικότητα του ανθρώπου δεν παράγεται, αλλά διαμορφώνεται κάτω από την επιρροή των συγκεκριμένων ιστορικών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτιστικών συνθηκών. Η αντίληψη του Marx ότι η κοινωνία αποτελεί βιομηχανία παραγωγής της προσωπικότητας είναι ολοφάνερο πως εμπεριέχει κινδύνους και ενθαρρύνει εθνικιστικές και ρατσιστικές εξάρσεις και εκρήξεις, κάτι που εμφανίστηκε και στην πρόσφατη ανθρώπινη ιστορία (π.χ. Άρεια φυλή).

2.4 Διαμόρφωση της προσωπικότητας

Οι άμεσες αρχικά βιολογικές σχέσεις μητέρας – παιδιού πολύ σύντομα μεταβάλλονται σε έμμεσες από τα διάφορα αντικείμενα και τους χειρισμούς. Με άλλα λόγια, η δραστηριότητα του παιδιού όλο και περισσότερο εκδηλώνεται ως πρακτική άσκηση των σχέσεών του με τους άλλους ανθρώπους μέσω των αντικειμένων, ενώ οι σχέσεις του με τα αντικείμενα υλοποιούνται μέσω των ανθρώπων.

Τα αντικείμενα στη δραστηριότητα του παιδιού αποκτούν την έν-

νοια εργαλείων, ενώ η επαφή του με τους άλλους γίνεται λεκτικά και υλοποιείται με τη γλώσσα. Οι διαφοροποιήσεις αυτές είναι επακόλουθα ορισμένων αλλαγών και εξελικτικών φάσεων, που αναφέρονται στην πρακτική και γνωστική δραστηριότητα και στις αλληλοσυμπεριφορές με τους ανθρώπους και την κοινωνία. Αυτές χαρακτηρίζουν τον βαθμό ενεργοποίησης κινήτρων μέσα σε κάθε φάση με συνέπεια την εμφάνιση ιεραρχικών σχέσεων των κινήτρων, οι οποίες δημιουργούν τους κόμβους της προσωπικότητας.

Σε ό,τι έχει σχέση με τις μορφές με τις οποίες εμφανίζονται τα κίνητρα σε σύνθετες περιστάσεις της βουλευτικής δραστηριότητας, είναι γνωστό ότι μόνο το ιδανικό κίνητρο, δηλαδή το κίνητρο που βρίσκεται εκτός των ορίων του εξωτερικού πεδίου, έχει τη δύναμη να καθυποτάξει ενέργειες αντιπαρατιθέμενες προς τα κατευθυνόμενα εξωτερικά κίνητρα. Με συμβολική έκφραση λοιπόν ο ψυχολογικός μηχανισμός της ζωής είναι μια διαδικασία που θα μπορούσε να αναχθεί στην ανθρώπινη φαντασία.

Η προσωπικότητα «γεννιέται» δύο φορές. Την πρώτη, όταν στο παιδί εμφανίζονται μορφές πολλαπλών κινήτρων (multi-motivation) και μπορεί να θέσει υπό τον βουλευτικό έλεγχό του τις ενέργειές του (χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μη αποδοχή της πικρής καραμέλας). Η δεύτερη γέννηση συντελείται κατά την εμφάνιση της συνειδητής προσωπικότητάς του. Στην τελευταία περίπτωση λαμβάνει χώρα κάποια ιδιαίτερη *επαναδόμηση* της συνείδησης, η οποία συνίσταται στα ακόλουθα: η ψυχική αντανάκλαση της συνείδησης, από ένα όριο και μετά, δεν μπορεί πλέον να παραμένει προσανατολισμένη προς ορισμένες μόνον ενέργειες του υποκειμένου, αλλά να αντανακλά δυναμικά την ιεράρχηση των σχέσεών τους. Με τη διαδικασία αυτή οι ενέργειες υποτάσσονται στα κίνητρα, αυτό όμως προϋποθέτει μια ιδιαίτερη ενεργοποίηση της συνείδησης, η οποία παραπέμπει στην αντιστοιχία που έχει ένα κίνητρο με κάποιο άλλο. Μερικά παίρνουν τη μορφή της υποταγής στον εαυτό τους, άλλα φαίνεται πως υψώνονται πάνω από αυτά τα όρια, ενώ αντίθετα ορισμένα «*εκρήγνυνται*» μέχρι το σημείο της άνευ όρων παράδοσής τους ή, φτάνοντας στο άλλο άκρο, χάνουν παντελώς το νόημα της λειτουργίας τους. Αυτή η ενεργητικότητα εκφράζει τελικά τη διαμόρφωση της προσωπικότητας.

Η διαδικασία της εξέλιξης της προσωπικότητας διαδραματίζεται πάντοτε σε αυστηρά ατομικό επίπεδο, γι' αυτό και είναι μοναδική και ανεπανάληπτη. Απ' αυτή την εξελικτική διαδικασία επομένως είναι δυνατό να προκύψει τόσο μια κοινωνικά εξέχουσα και διακεκριμένη, όσο και μια υποβιβασμένη προσωπικότητα, με όλες τις ενδιάμεσες καταστάσεις. Κατά κύριο λόγο η εξέλιξη είναι απόλυτα διαφορετική στις ποικίλες περιστάσεις, διότι υπόκειται σε εξάρτηση από τις συγκεκρι-

μένες συνθήκες τις οποίες το άτομο βιώνει στο ένα ή στο άλλο κοινωνικό περιβάλλον. Είναι δε ιδιαίτερα δραματική σε συνθήκες ταξικής κοινωνίας, όπου κυριαρχεί η αποξένωση και ο κατακερματισμός της προσωπικότητας, εφόσον οι μόνες υπάρχουσες εναλλακτικές λύσεις κυμαίνονται μεταξύ της υποταγής και του δεσποτισμού. Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι οι εκάστοτε συγκεκριμένες συνθήκες θέτουν τη σφραγίδα τους πάνω στην εξέλιξη της προσωπικότητας ακόμη και στις σοσιαλιστικές κοινωνίες που χαρακτηρίζονται ως μη ταξικές, σε αντίθεση με τις δικές μας. Ο ταξικός προσανατολισμός του υποκειμένου εξ ορισμού καθορίζει την εξέλιξη των σχέσεών του με τον κόσμο που το περιβάλλει, δίνει μεγαλύτερο ή μικρότερο εύρος στην πρακτική δραστηριότητά του, στην επαφή του, στις γνώσεις του και στην εξοικείωσή του με τους κανόνες συμπεριφοράς.

Αναφερθήκαμε πιο πάνω σε μια περισσότερο διευρυνόμενη πραγματικότητα, η οποία εμφανίζεται ως επίκαιρη στο υποκείμενο. Αυτή υπάρχει στον χρόνο, δηλαδή τόσο στο παρελθόν, όσο και στο προβλεπόμενο μέλλον και σχετίζεται με τη νέα εσωτερική ενεργοποίηση του συστήματος ατομικής συνείδησης που ονομάζεται «*κατακόρυφο*». Εδώ δεν εννοούμε ότι οι αλλαγές στο παρελθόν της προσωπικότητας εκτελούνται από τη συνείδηση. Η συνείδηση δεν τις παράγει, αλλά τις καθιστά έμμεσες. Η πραγματοποίηση των αλλαγών γίνεται από τις ενέργειες του υποκειμένου και ενίοτε από εξωτερικές συνθήκες, όπως π.χ. από την εξέλιξη προηγούμενων επαφών, την αλλαγή επαγγέλματος, την πρακτική μεταβολή προϋποθέσεων κλπ.

Η προσωπικότητα διαμορφώνεται από τις περιστάσεις, αλλά μόνο μέσω της συνολικής δραστηριότητας που εκδηλώνεται στη συμπεριφορά της προς τον κόσμο. Οι ιδιαιτερότητές της σχηματίζουν αυτό που καθορίζει τον τύπο της προσωπικότητας.

Μια άλλη σημαντική παράμετρος στη διαμόρφωση της προσωπικότητας είναι ο βαθμός ιεράρχησης της δράσης των κινήτρων της. Τα κίνητρα διαμορφώνουν σχετικά αυτόνομες μονάδες, οι οποίες μπορούν να γίνουν μεγάλες ή ακόμη μεγαλύτερες χωρισμένες μεταξύ τους ή εντασσόμενες σε ενιαία σφαίρα δημιουργίας κινήτρων, σε όλα τα επίπεδα εξέλιξης. Όταν γνωρίζουμε το συγκεκριμένο βασικό κίνητρο που αφυπνίζει την ανθρωπινή δραστηριότητα, τότε μιλάμε συνήθως για *ζωτικό σκοπό της προσωπικότητας*.

2.5 Δομή της προσωπικότητας

Η δομή της προσωπικότητας αναφέρεται σε μια σχετικά σταθερή εσωτερική διαμόρφωση των ιεραρχημένων κινητοποιιών κατευθύνσεων.

Έτσι γίνεται λόγος για την αποκαλούμενη «*κατεύθυνση της προ-*

σωπικότητας», η οποία, μολονότι δεν νοείται με την κυριολεκτική της έννοια, εντούτοις μπορεί να παραμείνει μοναδική. Διότι η επιδίωξη πραγμάτωσης του συγκεκριμένου ιδανικού δεν αποκλείει και δεν καταπνίγει παντελώς τις υπόλοιπες ζωτικές συμπεριφορές του ανθρώπου, οι οποίες με τη σειρά τους σχηματίζουν λογικά διαμορφωμένα κίνητρα. Αντίθετα η κινητοποιός σφαίρα της προσωπικότητας είναι πολύμορφη.

Η θεωρητική ανάλυση καταλήγει στον εντοπισμό τριών βασικών παραμέτρων της προσωπικότητας:

- **εύρος των σχέσεων του ανθρώπου με τον κόσμο**
- **βαθμός ιεράρχησης αυτών των σχέσεων και**
- **γενική δομή των σχέσεων.**

Η ενότητα και η μοναδικότητα της προσωπικότητας, μολονότι εμφανίζεται εδώ ως κάτι το δευτερεύον, συνιστά εντούτοις βασικό ψυχολογικό πρόβλημα. Το πρόβλημα έγκειται στη φύση των ενεργειών του υποκειμένου που κατευθύνονται από τις έμφυτες ή τις επίκτητες ιδιαιτερότητές του, οι οποίες εισδύουν άμεσα στο ψυχολογικό υπόβαθρο της προσωπικότητας. Το ψυχολογικό πρόβλημα του «εγώ» ανακύπτει αμέσως μόλις διατυπώσουμε το ερώτημα: *σε ποια συγκεκριμένη πραγματικότητα εντάσσεται όλη η γνώση για τον εαυτό μας;* Πρόκειται για μια διάκριση που γίνεται όχι στο πεδίο της γνώσης των ατομικών γνωρισμάτων, αλλά στη συνειδητοποίηση του εγώ ως προς το σύστημα των κοινωνικών συμπεριφορών. Ο Marx τονίζει: *«Ο άνθρωπος καθρεφτίζεται στον άλλο άνθρωπο και, βλέποντας εκείνον ως παρόμοιο με τον εαυτό του, αρχίζει να φέρεται προς τον εαυτό του, όπως φέρεται σε άνθρωπο».*